

ÂŞIK HÜSEYİN CAVAN'IN HAYATI, YARADICILIĞI VE SANATKÂRLIĞI

Mürsel HEKİMOV*

Aktaran: Şahin KÖKTÜRK**

Her taraflı inkişaf etmiş Türk-Azerbaycan dünyasının müstakil devlet kurucularının her taraflı terbiye olunmasında muasır tebligatın rengarenk formları arasında halkımızın zengin manevî servetinin mühim hissesini teşkil eden aşık yaratıcılığının da hususi ehemmiyeti vardır. Oynak, rengarenk bedii formlara güçlü milli kolorite sağlam estetik mazmuna malik olan aşık yaratıcılığı hemîşe halkımızın tarihi geçmişi, sosyal hayat tarzı, istek ve arzuları, sevinç-kederi, azatlık uğrunda kahramanlık mübarizelerini poetik makamda, reel surette terennüm etmiştir.

Cesaretle kaydetmeliyiz ki, aşık edebiyatının Kurbanı, Kerem, Garip, Abbas Tufarganlı, Sarı Aşık, Heste Kasım, Ağ Aşık, Aşık Alı, Aşık Elesger, Şemkirli Hüseyin, Molla Cüme, Hüseyin Bozalğanlı, Dede Şemşir gibi klasik saz-söz üstadları değil sadece şifahi halk edebiyatımızın güzel lirik şiirleri ile zenginleştirmek, hatta yeri geldikçe onların yaratıcılıklarına da güçlü tesir etmiş, şairlerimizin yaratıcılığına rengarenk şiir şekilleri, sözlerin-seslerin poetik makamda çeşitlenmesine de tesir göstermişlerdir. Böyle görkemli saz-söz üstadlarından biri de Aşık Hüseyin Cavan olmuştur. Daha İran'da iken Rıza Pehlevi Şah tarafından başına 100.000 manat para konulan, ölüme mahkum edilen Aşık Hüseyin Cavan, devrinin görkemli şairlerinden Semed Vurgun, O.Sarivelli, Balaş Azeroğlu, Medine Gülgün, Söhrab Tahir, Kasım Cavani, İsmayıl Ceferpur, Eli Tude ve sayısını daha da artırabileceğimiz söz sarrafları ile yazışmaları, deyişmeleri, yaratıcılık alakalarında meslehetleşmeleri bu bakımdan dikkatimizi celb eder. Aşık-şair H.Cavan'ın edebî yaratıcılığı, şiirlerinin sanatkarlık hususiyetleri, Prof. C. Hendan'ın, akademiklerden H. Araslı, M. İbrahimov, Prof. E.Garabağlı, P.Efendiyev, V.Veliyev, A.Nebiyev, G.Namazov, O.Sarivelli, B.Azeroğlu, E.Tüde, V.Rüstemov, A.Seyfettin, N.Babayev, T.Keramet, Mireli Manafi ve de bu satırların müellifinin dikkatini tesadüfen celb etmemiştir. Hatta bu görkemli saz-söz üstadının manalı, makamlı yaratıcılığı tarafımızdan 1965'te namizedlik dissertasyonu (doktora tezi) olarak müdafaa edilmiştir.

Görkemli saz-söz üstadı Aşık Elesger ailesinde Elesger'in kardeşi oğlu

* Prof.Dr. M.İ.Hekimov: Azerbaycan Devlet Pedagoji İnstitutu öğretim üyesidir.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili Okutmanı

şığı Musa'ya yedi yıl (1927-1934) şakirdlik eden H. Cavan, âşıklık sanatının sırlarını o devirde Göyçe'de sazı-sözünü ile şöhret kazanmış Aşık Ağayar'dan, Aşık Talib'dan, Çilli Aşık Yunis'ten, Aşık Necef'ten, Aşık Mehmed'ten, Aşık Esed'den, Kelbecer'de Aşık Şemşir'den de ifacılık, destan söyleme, meclis davranışları, aşık edep-erkanı hakkında çok şey öğrenmiştir. Sözsüz, bütün bu öğrenmeler şair-aşığın puhteleşmesinde, sanatkarlığının kâmileşmesinde mühim rol oynamıştır. Yeri gelmişken kaydedelim ki, Aşık Hüseyin Cavan, Seyid Cefer Pişeveri'nin tapşırığı ile Cenubi Azerbaycan'da iken Tebriz flarmonisinde 16 erkek, 16 kızdan ibaret aşıklar ansambılı meydana getirmiştir. Bu aşıklardan Aşık Gulu, Aşık Gaşem, Aşık Mirze Efgan, Aşık Şahbaz, Aşık Eleddin sonralar üstadına layık el aşığı olarak hem Cenubi ve hem de Şimali Azerbaycan'da tanınmışlardır. Onu da kaydedelim ki, Azerbaycan halk artisti Rübabe hanım Muradova ve görkemli şairemiz Medine Gülgün de Tebriz'de bir müddet Hüseyin Cavan'ın kurduğu sazçı kızlar ansambılının en faal üyelerinden olmuşlardır.

Yukarıda da kaydettiğimiz gibi, Aşık Hüseyin Cavan, Cenubi Azerbaycan'da Milli Demokratik Hükümetin kurulmasında faal olarak iştirak ettiği için ölüme mahkum edilmiştir. Aşığın hayat yoldaşı Hamide Abbasgızı Guliyeva'nın hatıralarında denilir ki, guldur Şagaçi'nin destesi ev eşyalarını talan edip aparmakla kifayetlenmemiş, Hüseyin'in elyazmasından ibaret bütün defterlerini de yandırmışlardı. Hemide Hanım diyor ki, "Mene dediler Aşık Hüseyin Eher'deki Ağ Mescid'in meydanında daşgalak edilecektir. Men berk korktum. Aklıma yüz cür fikir geldi. Öz-özümüne dedim: -Bedbaht yağın ele geçti. Çünkü Hüseyin bizle görüşüp evden çıkanda dedi ki, helelik sağ salamat kalın! Men Araz'ın o tayına geçiyorum. Fırsat düşen kimi sizi de gelip aparacağım.

Bu ahvalat dekabr(aralık)ın 10'u gecesi olmuştur. Öyle ki, Hüseyin'in tutulduğunu işittim, özümü telesik ora çattırdım. Bura Eher, Karadağ, Çelebiyanlı, Karahanlı hanlarından, mollalarından başka o kadar adam toplanmıştı ki, iğne salsan yere düşmezdi.

Üst-başı cır-cındır halde mahpusu, cellatlar duran yere getirdiler. Men mahbusu tanıdım. Bu bizim Hüseyin'le çok dost idi. Özü de gizli teşkilatta da birge işlemişti. Hemişe Hüseyin'e üstadım deyerdi. O adamın adı Ziyad oğlu Aşık Hüseyin idi.¹ Hava sert olduğundan camaat miskin hal almıştır. Ziyad oğlu hanhavanların, mollaların çiyini çimli (omuzu rütbeli) polis jandarma işçilerinin yanından geçende her kes eline ne geldi onunla da vururdu. Yalnız camaat: - Yazık seni doğuranın gününe deye heyifsilenirdiler. Aşık Hüseyin Ziyad oğlu ele bil ki, ölüme aparılmırdı. O, gılığını bile bozmadan adımıyırdı. Ziyad oğlu Neymetulla Han'ın yanından geçende gümüşü destekli gamçısı ile ona ele vurdu ki, kan başından şorlanıp üst-başını kıpkırmızı boyadı. Hanlar, Mollalar her taraftan Ziyad oğlunu söyüp, dövmeye başladılar. Onlar yalnız doktor Hekim Han'ın emri ile el sakladılar. Hekim Han kinli-kinli onu baştan ayağa süzüp dedi ki, "ay melunun biri melun, özünü niye bu hale saldırırsan?

1- Aşık Hüseyin Ziyad oğlu, Karadağ'ın Dikle köyündendir. İlk üstadı atası Aşık Ziyad Diklölü'dür. O üstad aşık olarak 70 kadar aşık havasını, 25 kadar klasik halk hikayesini ezbere bilirdi.

Hüseyn Cavan'ın yerini söyle, seni de azad edek. Ne kadar isteyirsen puldan-paradan verek get asude dolan."

Doğrusu, az kala ben özümü itirmiştim. Ancak Ziyad oğlu katiyetle dedi ki, H. Cavan benim. Ondan sonra cellatlar doktor Hekim Han'ın ve Nîmetullah Han'ın emriyle onu bir de dövdüler. Doktor Hekim Han yeniden onu dillendirdi:

-He, belke ölüm gabağı intizar gözleri yolda kalan gohum akrabana sözün var? Belki seni ağ güne çıkararı fırkayı tarifleyesen? Budur, Ziyad oğlu, kızıl kan içinde, Cavan'ın bu şiirini avazla dedi:

**Azerin beş milyon igid oğluyuk,
Birdir üreyimiz, sözümüz bizim!
Anlasan her yağ, gan içen cellad,
Heç zaman bağlanmaz gözümüz bizim!**

**Tarihte silinmez şöretimiz var,
Azad ölkelerde hörmetimiz var,
Gızılbaş ordumuz-gudretimiz var,
Bir milli dövletik özümüz bizim!**

**Bizlere ses verip dost gardaşlarımız,
Birdir torpağımız, birdir daşımız,
Fehle, kendli, her bir vetendaşımız,
Ağdır tarihlerde üzümüz bizim!**

**Hüseyn, halkımındır bu yeni dövrän,
Firgemiz zalıma heç vermez aman,
Değişecek heyat, gülecek zaman,
Hemişe gülecek üzümüz bizim!**

Ben, Hüseyn sözünü işittiğimi gördüm. Hiç gözleri yaman belalar görmesin. Eclaf doktor Hekimhan'ın işareti ile cellatlar hartahartla Ziyad oğlunun kol-kılçasını, sümüklerini sindirdilar. Sonra da işkencelerden doymayıp gülle ile canını ateşpara ettiler. Hemide hanımın (onun Cenubi Azerbaycan'da inkılapçı lakabı "Kör Ceyran"dır) verdiği bu malumatlar üstad Aşık Hüseyn Cavan'ı dehşete getirir. Var gücüyle nara çekir. Meclislerde, toy-nişanlarda, döğüşlerde taraf-mukabili dilli-dilaver imran dilli telli sazını tutur:

**Nedir derdin, söyle, niye susursan?
Danış, telli sazım, danış, sen danış!
Kimden incimisen, kimden küsmüsen,
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

**Dillen telli sazım, sedefli sazım!
Sen danışmayanda gelmir avazım,
Galır üreyimde isteyim, arzum
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

**Sanki dil bilirsən, söz anlayırsan,
Şirin arzuları tez anlayırsan,
Arıfsen, işare, göz anlayırsan,
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

Rıza ve de Mehemmed Pehlevi'nin Ziyad oğlu gibi demokratik kuvvelere amansız divan tutması, H.Cavan'a poetik fırsat vermiş, öz devrinin bedii hâsiyetnamesini sazının eşliğinde sanatkarlıkla mühürlemiştir:

**Belke ayrılıpsan öz sırdaşından,
Doğma vetenindən, gan gardaşından,
Odur mu, dağılıp huşun başından,
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

**Sen de mi veteni gamlı görürsen?
Dili bağlı, çok sitemli görürsen?
Müntezir gözleri nemli görürsen?
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

**Söyle, görürsen mi nâhak ganları?
Zülümden od tutan hânımanları?
Günahsız asılan kahramanları?
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

Sözsüz, bu poetik tasdik bize, 1946. il dekabr (aralık) ayının 12'sinden sonra Cenubî Azerbaycan'da şahın törettiği vahşetli-dehşetli kırımları yada salır. Şahın uf demeden törettiği kırımlar, Bender-Abbasi sürgünler ve ülkenin her yerinde sıralananda İran'ın %21,7'sini teşkil eden Azerbaycanlıları değil, o cümleden Türkmen, Arap vd. halkları ihata ediyordu ki, bu da aşık-şairin poetik duyumunda öz tasdikini aşkarlığı ile tapmıştır. Sözsüz "Sen danış" koşması öz deyim-duyum ve poetik çalarlığı, sanatkarlığı ile zamanı kamçılayan pamfilettir. Bu pamfiletin sonraki bendlerine dikkat yetirsek fikrimizin tam tasdikini görürüz:

**Men duyuram: gamlı gamlı ötürsen,
Ne var, bele gam behrine batırşan?
Ölen cavanlara yas mı tutursan?
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

**Nedir istediğın, arzun, dileğın?
Guş kimi çırpınar nabzın, üreyin,
Güneşten parlaktır bil, geleceyin,
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

**Cuşa gel, gussenli perdelerdeni atl
Sesini eşitsin bütün el, elat!
Sen de dostlar kimi öz arzuna çat,
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

**... Menim adım Aşık Hüseyin Cavan'dır,
Senin kimi, o da şirin-zebandır,
Sözlerim halkıma bir ermağandır,
Danış, telli sazım, danış, sen danış!**

Aşık Hüseyin Cavan poetik duygu ile peyzaj-portre yaratmakta da oldukça mahir üstad aşıklarımızdandır. O da kendi poetik duyumunda bütün klasik aşık ve şairlerimizin fikir dünyasına bağlı sanatkarlardandır.

Eğer büyük Fuzuli:

**Menden, Fuzuli, isteme eş'ari-medh ü zem,
Men aşigem, hemişe sözüm aşıkânedir-**

diye yazıyorsa, H.Cavan da bu fikri kendi yaratıcılığı için sanki başlıca döviz seçmektedir:

**... Her ürekte sevgi hissi,
Her gönülde mehebbet var.
Aşk uğruna, yar yolunda,
Gasırdı var, meşakkat var.
Güzellik ele paydır ki,
Onda bir emr-i hilkat var, deyir.**

Hüseyin Cavan, Fuzuli gibi büyük aşk nağmekarlarını, muhabbet aşığının şairlerinde yüksek kıymetlendirmiştir.

Üstad aşık Fuzuli'nin:

**"Mende Mecnun'dan füzun aşıklık istidadı var,
Aşık-ı sâdik menem, Mecnun'un ancak adı var."**

fikrinden çıkış ederek büyük şairin "seven yüreklerden", "sade mehebbetten" haber vermesini, aşk yolunda metin dayanmasını, bu yolda onun "ne yolulduğunu", "ne de çaştığını" iftihar hissi ile söyler.

Hayat ve sanat aşığından sohbet açan H.Cavan şiirlerinin birinde lirik kahraman gibi mahz Fuzuli'ye paralellik, taraf-mukabilik makamında müracaat eder:

**...Aşık gerek seni tarif eyleye,
Senden yazı, senden dastan söyleye.
Mecnun'un aşkını güzel Leyli'ye,
Aşık gibi özün açtın, Fizulî!**

**Aşkdan ne bezdin, ne de usandın,
Seven aşıklara ürekte yandın,
Yurduna, halkına sen arkalandın,
Ümman gibi aşık daştın, Füzulî!**

Hüseyin Cavan da ilk lirik şiirlerinde en çok çağdaş hayattan canlı müşahedeler esasında aldığı teassüatlar değil, sözsüz, üstad söz seleflerinden aldığı tesirlerden yaka kurtara bilmemiştir. "Bahmasan", "Gara saçlar", "Nergiz", "Maral", "Meryam", "Gözel", "Yar gece oldu", vs. gibi şiirler buna misaldir. Fikrimizi aşkarlamak için üstadın yaratıcılığının ilk yıllarından bir nümuneye dikkat yetirelim:

**Ala gözler üste gara gaşların,
Çatılıp yay kimi arası Nergiz.
Gözel inan tebietten çatılıp
Vesmesi, sürmesi, garası Nergiz.**

**Üzüne bakanın heyalı çarşar,
Mehebbetin kemendine dolaşar,
Humar gözün hansı göze sataşar?!
Tapılmır derdinin çarşası, Nergiz.**

**Aşk ehlisen, sen Hüseyin'i gınama,
Heç kim dözmez bu gusseye, bu gama,
Mehebbet okunu vurma sineme,
Çokdur bu aşığın yarası, Nergiz.**

Koşmada işlenen teşbih ve bedii ta'yinler, görüldüğü gibi en klasik aşık şiiri ve yahut yazılı edebiyatta koşma üslubunda işlenen poetik ifadelerden, ibarelerden o kadar da farklıdır. "Ala gözler", "kara kaşlar", "humar göz" gibi bedii ta'yinler: "Yay kimi çatılmış gaşlar" teşbihi, "mehebbetin kemendi", "mehebbet oku", "aşığın yarası" gibi mecazlar, hiç şüphesiz orijinal bedii tasvir vasıtaları değildir.

**"Gözel inan, tebietten çatılıp,
Vesmesi, sürmesi, garası, Nergiz"**

beyti ise aslında Vagif'in:

**Enliyi, kirmanı neyler camalın
Sen ele göze sen binadan, "Peri"**

beytinin poetik duyumuna söykenir.

Elbette, Hüseyin Cavan da diğer üstad selefleri ve muasırları gibi, kla-

siklerin duyumunu deyimini yahşı-pis manada iktibas etmek yolundan çekilmiş, onların yaratıcılığında sanatkarlık bakımından yararlanmış onun aşık şiirlerinin "Gaytarma geraylı", "Hetengi", "Cıgalı Geraylı", "Çaresiz gafiye", "Sallama geraylı", "Nefesçekme", "Geder-gelmez", "Gaytarma" şiir şekillerini aşık yaratıcılığına getirmesi fikrimizi tasdik bakımından makbuldür. Hem in şiir şekillerine umumi tanışlık için bir bend numune vermek yerine düşerdi:

Gaytarma geraylı:

**Cavan Hüseyin, deme merdane,
Fahr eylesin ata, ana,
Şöhreti düşüp cahana,
Azerbaycan gözelleri,
Olupdur diller ezberi.**

Cıgalı geraylı:

**Aşığı yalanı görmese,
Siyah saçların hörmese,
Açılan gülün dermese
Gül töküler,
Eğyar güler,
Bel büküler,
Cıga ağlar, tel vay eyler.**

Hetengi koşma:

**Aşıklar söhbeti, sazı çok sever,
Gözeller şiveni, nazı çok sever,
Gül bülbülü, bülbül yazı çok sever,
Olar mehebbetin ilk nobara gül.**

Çarpaz kafiye-goşa yarpag-dahili kafiye:

**Dermansız bımaram, yar intizaram,
Könlüm tutmur aram, sendedir çaram,
Men ki, günahkaram, ne kadar varam,
Goy baksın gözlerim, yar üzme, üzme!**

Hetengi tecnis:

**Terlan könlüm, haçan görsen sarı sen,
Eyleyirsen gül rengini sarı, sen,
Cavan Hüseyin, sapag könlü sarı sen,
Olmaginen hain-kima-kim-kim!**

Nefes çekme - geder-gelmez tecnis:

**Cavan Hüseyin'em, eşge gevvas ay üzüm,
Bağbanıyam bağda gül yok, ay üzüm.
Bir söykense yar üzüne ay üzüm,
Alanda vüsalın eylemez mi.
Can oldu canana, şükür sadaga,
Derd-i gam olmasa kim eyler of-of...**

Cengi divanı:

**Tecnis var ki, cıgalıdır.
Tecnis var ki, baş-başa,
Divanı var goşa yarpag.
Cinası var goşa-goşa.**

**Cavan Hüseyin sözlerini,
Yazdıkça gelir coşa.
Tab'ı coşkun olan aşığı,
Garşımında dursun görüm.**

Dodagdeymez divanı:

**Sen kenar gez şer işlerden,
Gadadan, gandan aşığı.
Ellerin şirin dileyi,
Çıksın dehandan, aşığı!**

**Hegigetden zer haru ele,
El içinde ad gazan.
Sesine sesler yetişsin,
Senin cahandan aşığı!**

Elbette, H.Cavan'ın yaratıcılığı sanatkarlık bakımından çok şaheli (dallı), çok sahalıdır. O, aşık edebiyatında bize malum olan bütün şiir şekillerinden ustalıklı istifade etmiştir. Bu şiirlerin ideya-mazmunu (fikri-muhtevası), etik-estetik anlamı da sanatkarlık bakımından kamildir.

Hem klasik aşık yaratıcılığında, hem de şairlerimizin poetik duyularında beşeri muhabbetin taraf-mukabilleri ezeli-ebedi tabiatin taze-ter çiçekleri ile mukayese için alınarak, şiire poetik liyakat, teravet verir.

Şemkirli Aşık Hüseyin'in diller ezberi olan "Üç gül" koşmasında aşağıdaki parçaya dikkat yetirelim:

**Yarın bağçasında üç gül açılıp,
Ağ gül, kırmızı gül, bir de sarı gül.
Her üçü de birbirinden ögmeli,
Ağ gül, kırmızı gül, bir de sarı gül.**

Bu poetik duyumun daha manalı, makamlı deyim tarzına Aşık Hüseyin Cavan öyümünde dikkat yetirmek yerine düşer:

**Yarın sinesinde bir deste çiçek,
Yarı gonce, yarı nergiz, yarı gül.
Çiçekden de, nergizden de yar göyçek,
Hoş halına kimin vardı yarı gül.**

Sözsüz, H.Cavan üstad selefinden renklerin poetik sıkletinin takdimini insani keyfiyetler inceltmesinde daha güçlü, daha orijinal tasvir-takdim yolu

seçmiştir:

**Gızıl gül cananın yanağıdır,
Nazlı yarpağı bal dodağıdır,
Ağ gül gözellerin ter buhağıdır,
Güler üzler heç olmasın sarı gül**

diyen üstad aşık, hoş gün için ak rengi bütün renklerin şahı hesap etmiştir. O ki, kaldı "Güler üzler heç olmasın sarı, gül" mısrasına, burada aşığın poetik takdimi, beşeri mahiyetli alkış-duadır.

Umumiyetle, üstadın poetik yaratıcılığında muhabbetin terennümü, beşeri makamdadır. Bu terennümün okuyucu-dinleyicilere öz dahili alemlerini temizlemek, saflaştırmak bakımından bir nasihat, vasiyet gibi takdim olunur.

Aşığın gelecek nesillere poetik makamda verdiği bedii nasihatine mühür bendinde dikkat yetirek:

**Hüseyn, sevgililer bir ucalsalar,
Bir yaşa dolsalar, bir gocalsalar,
Könül sazlarını goşa çalsalar,
Söhbət gözəl olar, saz gözəl olar.**

Sözsüz, aşığın alkış-duası ideal, âmâli layıktır. Bu nasihat, vasiyetleri kulakta sırğa (küpe) etmeye değer.

Hüseyn Cavan, muhabbeti beşeri anlamda inceleyir. Ona eğlence hissi gibi bakanlara amansız düşmandır:

**Aşk derin bir denizdir,
A'dalara mindi yüzdü.
Hansı aşık orda üzdü,
Tapdı aşka çare, Dilber!**

H.Cavan'ın içtimai-siyasi motifleri de günün bütün aktüel meseleleri ile sanatkarlık bakımından ayaklaşan poetik hakikatlerin mühürlü tasdikidir. Bu poetik deyim-duyumlarda halkın istek-arzuları ön plana çekilir. Vatan muhabbeti aşığın şiirlerinde aparıcı motiftir:

**"Menim üreyimin ilk sözü budur:
Vatan aşkı her bir aşkı unudur."**

Poetik beyit, oldukça mübalağalı denilmiştir. Üstad, daha Cenubi Azerbaycan'da iken bütün varlığı ile haykırır. Cellatlar elinde tapdağa çevrilen mukaddes "Vatan" hissi aşığı gayza getirir:

**Gözlerim vatani gamlı görende,
Derdim tezelandı, heyala düşdü.
Halkın nalesinden, halkın ahından,
Alışdım odlara, bu hala düşdüm.**

**Cellatlar elinde dağılıp veten,
Ayrılar atalar öz körpesinden,
Elin nalesini eşittikçe men,
Dolandım mahaldan mahala düşdüm.**

Bu satırlar sanki 1945-46'lı yılların değil, topraklarımızın 1988-1993 yıllarında başına gelen faciaların poetik tesbitidir. Bununla birlikte, biz de aşık gibi topraklarımızın Ermeni fanatizminden azad olacağına inanırık. Nasıl ki aşık:

**O zaman gülerem, halk ola azad,
Vetenden kesile bu nale feryad...
İnsanlar olarsa zulümden azad,
Demezler: min derde, zevala düşdüm.**

**Çok da öğünmesin gan içen yağı,
Kul olmaz Azerin ana torpağı,
Eller kaldıranda kızıl bayrağı,
Hüseyn deyecek: celala düşdüm.**

Bu da garibe bir intüitiv (sezgisel) duygudur ki, daha 1945-46 yıllarında kendi telepatik duygumu ile zamanının tarihî hareketlerini gabaglayan (önceden sezen) Hüseyn Cavan'ın aşağıda vereceğimiz koşması ile bu günümüz -Ermeni istikarlarının faşist hatt-ı hareketi- üst-üste düşer. Şiirden aldığımız teessürat bizde geleceğimize, topraklarımızın azad olmasına, galebemize inamımızı güçlendiriyor. Aşığın poetik duygumuna dikkat yetirelim:

**Şah! Men unutmadım, sen de unutma,
Sabunlu kendiri, dar ağacını...
Eğer men unutsam, tarih unutmaz,
Sinesi dağlanan ana, bacını.**

**... İntikam günleri gelip ötende, (geçende)
Eğyari goymaram gezsın vetende,
Trumen de, Çörçill de, Gevvam da, sen de,
Onda bileceksiz elin gücünü.**

**Hüseyn'em, dediğim olacag, inan!
El seni torpağa salacag, inan!
Zaman öz eliyle alacag inan!
Başına goyduğun zulmün tacını.**

Evet, aşığın dediği oldu. Biz de inanıyoruz ki, işgal olunan topraklarımız da Ermeni tecavüzünden azad olacaktır. Biz buna katî eminiz. Bu bakımdan üstad aşığın daha 1921'de İran'dan kaçıp uzun müddet Filistin'de İngilizlerin hi-mayesinde yaşayan Seyid Ziyaeddin 1943'de "meşhur millet hadimi ve va-

tanperveri" gibi büyük hay-küyle İran'a getirilmesi ve İran meclisine milletvekili seçilmesi münasebetiyle yazdığı "Ay Seyid" redifli koşması da dikkatten kenar kalabilmez.

**... Soyduğün bes öyler, el çek rencberden!
Pehlevi tek, gözün doymayır zerden,
Canavar gödenli İngilizlerden,
Olupsan bahşışler alan, ay Seyid!**

**Silaha sarılıp her Tebriz ehli,
Gelir vatanımın güneşli fesli,
Bir vaht olacak ki, Settar haneli,
Eyleyecek sene dıvan, ay Seyid!**

**Eşit, ne söyleyir köksümde ürek,
Halkın her arzusu olacak çiçek,
Cesedin yanında Hüseyin deyecek,
Oldun yanı yerde galan, ay Seyid!**

Evet, üstad aşığın bu poetik intüitiv duyumu da öz halkiliğini tasdikledi. Aşık Hüseyin Cavan, vatan hainlerini şark aleminde herkesin nefret ettiği baykuş ile mukayase ediyor:

**Ulama daimi her akşam seher,
Bilirem sevirsen viranı baykuş!
Adetindir harabede banlamak,
Ne üçün hoşladın oranı, baykuş!**

**İçirme millete gam piyalesini,
Meğer eşitmirsən, veten nalesini?
Uçurduğün yuva kimindir, kimin,
Meğer tanımırısan terlanı, baykuş!**

**Alışsa da zülmün çırag o yanmaz,
Gördüğün işlerden utan, utanmaz!
Sen olsan peygamber heç kim inanmaz,
Götürsen eline Gur'an'ı, baykuş!**

diyen H.Cavan, zulme, esarete, devrin hükümdarlarının özbaşinalıklarına isyan eder. Aşık, şah rejiminin kurbanları olan görkemli azadahlardan, (hürriyet severlerden) vatan hâdimlerinden Dadaş Tağızade, Nurulla Yegani, Mirkazım Eralı, Hüseyin Nuri, E.Ehmedi, Mürtezevi, Gazi Esedullahi, Gasemi, Azer Padekani, Gulı Sübhi, Gulamrıza Cavidan, M.Ramtin, Sarı Rehim ve daha niceleri kan içicilerin vahşilikleri neticesinde idam edildiler. Bu kanlı sahnenin şahidi olan aşık H.Cavan:

**Dehşetli bir gece, korkunç bir gece.
Ruhlar bedenden çıkardı, gördüm.
Tebriz'in üstüne çökmüştü zulmet,
Arzu ürekleri sıkardı, gördüm.**

**...Günde min arzuyla döyünen ürek,
Bir gün dayanmıştı gana dönerek,
Bu ganli sahneden zövg alan felek,
Çekilip kenardan bakardı, gördüm.**

diyen vatansever aşık-şair, halkına, sınımaz (kırılmaz) iradeli vatanperverlerine verilen bin türlü azap-eziyetleri gözleri önüne getiriyor, halkının milli haysiyetinin, ana dilinin tahrif edilmesine dözmüyor (tahammül edemiyor). Aşık, karanlık zindanlarda çürüyen birlerce azadhah (özgürlükçü)'ün, körpe yavrulu anaların zulüm-sitemine dözmüyor. Halkının geçmiş kahramanlık tarihini okuyucu-dinleyicisine telkin etmek için var gücü ile nara çekiyor:

**Bizik vatan keşikçisi
Ölmez Babek, Cavanşir,
Her biri min bir Elhanig,
Çok sınanmış birbebiri.
Azerbaycan oğulları,
Daha eylemez sebir.
Bütün eller gazetlenip,
Goşup girsin meydana.
...Settarhan övladiyik,
Bizik ölmez Settarhan!
Mübarize meydanından.
Geri dönmez gehreman.
Onun galip bayrağına,
Övladları her zaman,
Ellerinde bir bayrak tek,
Ucaldacak asımanı.**

Poetik makamda tutarlılıkla deyilmiş bu kahramanlık seferberliği tahminen 47-48 yıl önce denilmiş olsa bile bu gün de çağrı kudretini saklamaktadır. Sanki bu poetik çağırış, vatanımızın Ermeni hunharlarından temizlenmesi münasebetiyle yazılmıştır.

Umumiyetle H.Cavan'ın hem lirik şiirlerinde, hem de epik-lirik ve dramatik makamları diyalog akarında okuyucusu ile taraf mukabil olan dastanlarında muhabbetin beşeriliğini, içtimai hayatta, sosyal tarihimizde baş veren hadiseleri terennüm etmekle kifayetlenmemiştir. Bu büyük saz-söz üstadı dünya haritasında gaynar muharebe ocaklarının püskürmesine de bigane kalmamıştır. Bu bakımdan

aşığın II.Dünya Muharebesi'ne (Alman Faşizmine), Kore, Mısır, Filistin, Viyetnam muharebelerine hasrettiği odlu (ateşli) mısralar dikkatten kenar kalabilmez. Fikirimizi tasdik için aşıktan bir iki bende nazar salmak yerine düşerdi:

**Koreya'nın şehirleri od tutup,
Körpeler can verir ana goynunda.
Kim kıyar günahsız körpe uşaklar,
Doğma anasının yana goynunda.**

**Balanın yarasın ana bağlayır,
Gâhdan gazeplenir, gâhdan ağlayır,
Kanlı köyneyini büküp saklayır,
Körpesinden bir nişane goynunda.
Tapşırır körpeni ana torpağa,
O günden sarılır o da yerağa (silah)
Köyneye okşayır kızıl bayrağa,
Herden de bir bahır ona goynunda.**

Aşık bu şiirinde çok ustalıkla sözlerin çeşitlenmesi, irdelenmesi pıryoluna el atmış, şiirin sonluğuna iyimser bir boya vermiştir:

**Keçir cergesine partizanların,
Kesir nefesini gan soranların,
Alır kisasını nahag kanların,
Gelir arzuları cana goynunda.**

1956'da İsrail'in uzun yıllardan beri Arap ülkelerine hücumu geçmesi üstad aşığı gazaplandırır. "Eşit Sesimi" diye üstad, gazap dolu ittihamını yazar:

**Misirli gardaşım eşit sesimi,
Merdin meydanında namerd dayanmaz.
Zülmle atılsa hegiget oda -
Söner zülm ocağı, hagiget yanmaz.**

Bu bir parça şiir numunesinde son iki mısranın ifade deyimine dikkat yetirek. Burada hagiget ifade deyiminden canlandırılmış insan cildine salınmıştır. O, hakikat olduğu için şer güçler tarafından oda atılır. Lakin "hakikat"ın tesir kuvveti o kadar güçlüdür ki, alev dilleri arşa dayanan od söner, kösovu kararır, közü küle döner. Böyle manalı, obrazlı mısralar sözün tesir gücüne Hüseyin Cavan nice yüksek mana verildiğini gösterir. Bu da göstermektedir ki, güzel arzu tapmak (bulmak) olmaz ki, aşık şiirinde bedii aksini bulmamış olsun. Tesadüfi değildir ki, halkımın, danışık ve söhbetlerinde fikirlerini esaslandırmak, başkalarına daha da tesirli çattırmak için bazen hakiki, bazen de mecazi manada aşıkların hikmetli sözlerinden mısralar getirilir. Bu tür hikmetimiz ifadeler halk arasında atalar sözü gibi yayılır. Bu cihetten H. Cavan yaratıcılığı da sanatkarlık bakımından zen-

gindir. Fikrimizi tasdik için aşığın yaratıcılığından bazı deyim-duyum-öyümlere dikkat yetirelim:

**... Beş barmağın heç vaht beşi bir olmaz,
Harabalıkda şam yandırsan, pir olmaz,
Tülkü peleng olmaz, çaggal şir olmaz,
Seyyad okun boş atmasa yahşıdı.**

Verilen poetik parçada sözlerin, ifadelerin serrast çeşitlenmesi sadeliği, yadda kalırlığı aşığın ustalığı ile bağlıdır. H. Cavan'ın sözleri irdeleme yerine-makamına göre çağdaşlarından çok farklıdır. O, sözü sade demekle, onun fel-sefi-mantiki kamillliğini işgalamayı da başarır. Aşık-şairin poetik benzetmeleri oldukça kamildir:

**Tabip, indi aç yarımı, yar sarı,
Gece gündüz sızıldaram yar sarı,
Gül rengimi elemişdi yar sarı,
Döndermişdi ze'feranı çin desin.**

Bu bendde "yar sarı", "yar sarıya" sözleri ses terkihi itibariyle aynı, manaca muhtelif olan sözlerden düzeldilmiş, omonimler-cinaslardır.

Bele ki, 1. mısradaki "sarı", Lokman'ın apardığı cerrahi ameliyata işaretle "sarımak" manasında fiildir. 2.mısrada "için-ötrü", 3. mısrada "sarı renk" manasındadır ve sıfattır. "Sarı" sözünden evvel gelen "yar" sözleri de omonim kimi 1 mısrada fiil olarak "yar-", "kesmek", "doğramak", "açmak" manasında 2.3. mısralarda ise isim olarak "sevgili" manasında kullanılmıştır. Umumi anlamda bu süjenin (-taraf mukabilin, sevgilisinin yarının-istediği gözelin-kızın-) hasretinden gül rengini za'feran kimi sapsarı olmasına işaretler.

Aşık H.Cavan bedii tasvirlerden yerli yerince istifade eden duyumlu sanatkârdır.

**Azeri yurdunun iğit oğluyuk,
Birdir üreyimiz, sözümüz bizim,
Koy görsün düşmenler, bilsin yağılar,
Heç zaman bağlanmaz gözümüz bizim.**

Nümunedeki "birdir üreyimiz, sözümüz" ifadesi düşmana karşı birleşmenin canlı, kanlı bedii tasvirini verir."Bağlanmaz gözümüz" ifadesindeki frazeolojik (de-yimsel) birleşme düşmana karşı ayık-sayık olmayı gösterir. "Keçerik candan", "keçmerik yurdumuz Azerbaycan'dan" gibi frazeolojik birleşmeler ise hakiki vatanperverliğin bedii tasviridir. Sözsüz, aşık "Azadlık yolunda keçerik candan" mısrasındaki fikri ifade etmek için üstad aşık "keçerik candan" ifadesi yerine "vuruşarık", "döyüşerik", "ganlar tökerik" gibi sözleri de kullanabilirdi. Lakin bu zaman fikir bedii cihetden manasını yitirirdi. Kuvvetli-canlı, makamı çıkmazdı. Bu fikri daha tesirli ve emosional (heyecan verici) şekilde tasvir etmek için aşık halk dilindeki "Geçerik candan" ifadesinden maharetle ve hem de yerinde istifade

etmiştir. Bu da aşığın söz ve terkipleri dikkatle seçip incelediğini ve irdelediğini gösterir.

Aşığın deyim tarzında mübalağa-istiareler de güçlüdür:

**-Derdli anaların, gelin, kızların,
Acı feryadına daş dayanar mı?
Gece-gündüz yolda galan gözlerim,
Gara gilesinde yaş dayanar mı?**

Malumdur ki, feryattan, ah u naleden daş parçalanmaz. Zulmü, istismarı, ağır hayat tarzını tesirli şekilde tasvir etmek için Aşık Cavan, istiareye müracaat etmiş, hadiseyi bedii cihetten canlı ve halk ruhuna uygun şekilde vermiştir.

**Sevgilim üzüme gazapla baksa,
Bütüm varlığımı yandırıp yaksa,
Mehriban gözlerde ildirım çaksa,
Kiprikler alışsa, gaş dayanar mı?**

Göründüğü gibi aşık-şair koşmanın poetik vüsatini bir daha artırmak, taraf mukabillerin his-heyecanlarını, gönül çırpıntılarını dinleyiciye, okuyucuya daha tesirli çattırmak için inkarlık formundan ustaca istifade etmiştir. Bu da aşığın klasik saz-aşık poeziyasını derinden bilmesine bağlıdır dersek sehv etmiş olmayız. Muayyen bir fikri daha tesirli ve bedii cihetten daha kuvvetli ifade etmek için sözlerin hakiki manasından değil, mecazi manalarından da yerine ve makamına göre istifade etmek daha elverişli olmuştur. H.Cavan, Şimali Azerbaycan ile Cenubi Azerbaycan'da yaşayan can bir, kan bir kardeşlerin tezatlı dünyasını şairane ustalıkla çizer:

**Koynunda çatılmış demir körpüler,
Araz, bilirsen mi neyin üstündedir?
Bu ağır sütunlar, bu ağır direkler,
Bir sinede, bir üreğin üstündedir.**

Bir hakikattir ki, sütun, direk yüreğin ve sinenin üstünde olamaz. Lakin aşık bedii umumileştirmeler yoluyla giderek Araz çayı üzerindeki köprünün Azerbaycan halkının kalbi üstünde dayanmasını, onu iki yere bölmesini mecazi şekilde, oldukça güçlü manalandırmıştır.

Üstad aşık yaratıcılığında bedii tasvir vasıtalarından olan tutarlı benzetmelere geniş yer verir. Sözsüz, bu da aşığın şairane tarzını şirinleştirir:

**Sen incesenetin baharı, yazı,
Sönen üreklerin şirin muradı,
Cavan Hüseyin de kökledi sazı,
Seslenir sazımda teller, ustamız.**

Aşığın şiirlerinde sözlerin çok manalılığı, makamlılığı da daha mühim yer tutar. Aşık, herhangi bir şiirinde mısra, beyt, bendlerde sözlerin poetik (şiirsel) çalarlığına muhtelif renkler vermekte de ustadır. Bu ise şiiri bedii yönden kuvvetlendirir. Onu urvata mindirir:

**Azadlığın meş'elisen Tebriz'im,
Galbin övladından yana dönmesin.
Sen bizimsen, biz de senin, ezizim,
Odlu ahım, bir dumana dönmesin.**

Şiirin ikinci mısrasındaki "dönmesin" sözü, "incimesin", "küsmesin", 4. mısradaki "dönmesin" sözü yalnız "çevrilmesin" manalarını ifade etmiştir. Misal getirdiğimiz bu şiirin sonraki bendlerinde "dönmesin" redifleri muhtelif manalarda işledilmiştir. 2. bendde "dönmesin", "okşamırsın", 3. bendde frazeolojik ifade dahilinde "bağrı gana dönmesin-korkmasın", 4. bendde "dönmesin-hesap etmesin" manalarında kullanılmıştır.

Aşık, tecnislerinde de dilimizin inceliklerini ortaya koyar. İmlası aynı, lakin manası muhtelif olan omonimlerden (eşanlamlılardan) ustaca istifade eder:

**Kafes könlüm deryalarda üz barı,
Ger bağbansan gül biçerdin, üz barı,
Ahtardığın canan geldi, üz barı,
Alim olan bu canana can desin.**

Bendin 1. mısrasında "üz barı-suda üz bâri" manasında, 2. mısrasındaki "üz barı-kopar barı" manasında, 3. mısradaki "üz barı (yüz-yüze) gabag, karşı" mana-sında işlenmiştir.

Cinas üzre kurulan tecnisler, aşıkta, kelimeleri poetik makamda ustalıkla kullanmayı, manalandırmayı talep eder. Elbette, Molla Kasım Şirvanlı, Gurbaneli, Abbas Cuvarlı, Sarı Aşık, Heste Gasım, Aşık Valeh, Ağ Aşık, Aşık Alı, Aşık Elesger, Hüseyin Şemkirli, Hüseyin Bozalğanlı, Aşık Şemşir ve sayısını daha da artırabileceğimiz saz-söz üstadları gibi 20. asrın söz sarrafı aşık, -Hüseyin Cavan-da tecnis vücuda getirirken omonimlerden değil, omoforlardan başarıyla istifade etmiştir:

**Açılmamışdır üzümüze der indi,
Buyur bağdan ne istersen der indi,
Bu sözlerin manası çok derindi.
Gadir bilen ağıl insan isterem.**

Numunede geçen "der indi" (kapı şiindi), 2.de "dermek" fiili, 3.de "derin" manasındadır. Yani, ilk iki mısradaki cinas; muhtelif söz ve nitk hissesinden, 3.de ise son sesi ihtisar olunmuş bir söz-nitk parçasından ibarettir. Bu durum böyle cinasların omoform teşkil ettiğini gösterir.

Şu da bir hakikattir ki, H. Cavan cinas yapmak için telaffuz mahrecine yakın olan sözlerini uygunluğundan bacarıkla istifade ediyor:

**Yanağından akan gülabbı, terdi,
Buhağın gül kimi ne teze - terdi,
Seni seven kesin, olar mı derdi?
Hüseyin sevir sen tek yarı, bahtaver.**

Burada bendin 1. mısrasında istifade olunan "terdi" sözü, "ter"i; 2. mısradaki "teze terdi" sözü "taze", 3. mısradaki "derdi" sözü "gam-gussa", "keder" manalarında kullanılarak, birbiriyle cinas kafiyeler-xetengler teşkil etmiştir. Aşık "t"- "d" seslerinin mahreç yakınlığından maharetle istifade ederek bedii cihetten kuvvetli kulak cinasları meydana getirmiştir.

Üstad aşığın yaratıcılığında sinonimler de önemli yer tutar. Aşık-şair sözlerin şekli hususiyetlerini muhtelif formlarda kullanmış olmakla birlikte, mana aynıdır. Sinonimleri yaygın şekilde kullanmak onun dil zenginliğini ve ahenkdarlığını isbat eder:

**Böyük eşgi, mehebbeti,
Yenilmeyen bir gudreti,
Sülhü, hakkı, saadeti,
Aleme veren sen oldun.**

Bendindeki "eşg", "mehebbet" sözleri, yahut:

**Aşigem ilme, senete,
Halal emeye, zehmete.
Yurdumdaki mehebbete,
Ezel günden bağlanmışam. -**

bendindeki "emek", "zehmet" sözleri, yahut:

**Sergerdan sahrada, çöllerde yattım,
Yorganım çen, nazbalişım daş oldu -**

beytindeki "sahra", "çöl" sözleri; aynı manada olmasına rağmen, ifadenin üslubi rengarenkliğini temin etmiş, hemin mısrada ifade olunan bedii manaların tesir gücünü artırmıştır. Aşık deyimlerden de yerine göre yaratıcılığında gen-bol faydalanmıştır:

**Sevgili sevgilisine,
Teze teze söz yetirer,
Tellerin üze dağıtma,
Bednezerler göz yetirer.**

Bu bendde "söz yetirer", "göz yetirer" deyimlerinden aşık yerli-yerinde istifade etmiştir.

Hüseyn Cavan bir aşık-şair olarak N.Gencevi, I.Nesimi, Ş.I.Hatai, M.Fizuli, S.Vurgun gibi sözün kadir-kıymetine üslubi sıkletine, onun tesir kuvvetine üstün yer veriyor. Sözün etik, estetik ve mantıki kudretinden söz açıyor.

**Söz var ki, deyende dodag büzülür,
Söz var ki, ürekten gelib süzülür,
Söz var ki, ordu tek serre düzülür,
Sözün özünün de öz serhengi var.**

**Söz var ki, gövherden, le'lden kıymetli,
Söz var ki, heyasız, söz var ismetli,
Söz var ki, manalı, güçlü, kuvvetli,
Söz var ki, düşmenle açık cengi var.**

**Yakuttan, elmasdan, dürden, gövherden,
Anlayan yanında söz kıymetlidir.**

Nümuneden aydınca görünür ki, üstad aşık eveysiz (yeri doldurulamaz) sanatkarıdır.

H.Cavan sözlerin çarlığıını çeşitlerken onun duyum-deyim tutumuna hususi nazar yetirir:

**Ele söz var, - bahar kimi, yay kimi,
Ele söz var, -güneş kimi, ay kimi,
Ele söz var, -keman kimi, yay kimi,
Ele söz var, -zehirli hedengi var.**

"Var" redifli bu koşmada 27 defa "söz" kelimesi kullanılmıştır. Bundan başka "ele"-4 "var"-5, "kimi"-6, "yay"-2, "ay"-1, "bahar"-1, "güneş"-1, "zeherli"-1, "hedeng"-1 defa kullanılmıştır.

Buraya kadar imkan dahilinde gösterdiğimiz misaller bir defa daha göstermektedir ki, H.Cavan 20. asrın kudretli saz-söz üstadlarındandır. Ne yazık ki, bu büyük sanatkar hakkında bir monografi kaleme alınmamış, edebi yaratıcılığı akademik bakımdan incelenip kitap halinde yayınlanmamıştır.